

**ЧЕРКАСЬКИЙ РАЙОННИЙ
БУДИНОК ДИТЯЧОЇ ТА ЮНАЦЬКОЇ ТВОРЧОСТІ
Черкаської районної ради
Черкаської області**

**План-конспект
відкритого уроку гуртка
інструментального ансамблю «Троїсті музики»
керівник ансамблю Камінський О. Ю.**

жовтень 2014 р.

Тема уроку:

українські народні музичні інструменти.

Мета:

познайомити учнів із різноманітними українськими народними інструментами, а саме: кобзою, бандурою, волинкою, басом, козобасом, гудком, сопілкою, окариною і т.д.

Форма проведення:

презентація

Тип уроку:

урок поглиблення теми з елементами гри, комбінований.

Час:

90 хв.

Інвентар:

диски з записами музичних творів, комп'ютер, мультимедійна дошка, проектор.

Кількість дітей:

15 осіб.

Вступне слово вчителя.

Добрий день! Сьогодні ми з вами поговоримо про українські народні музичні інструменти. Ми живемо в час, коли відроджуються національні традиції, а побудова суверенної України неможлива без виховання національної гідності, любові до народних

святинь. Ви маєте можливість не тільки почути розповідь про музичні інструменти, а й побачити їх і познайомитися з їх мелодійними звуками. Я Вас запрошую взяти активну участь у заході, відповідати на запитання вікторини.

Українські народні музичні інструменти

Бас, басоля. Козобас

Волинки

Гудки

Гусла

Кобза, бандура

Ліра

Свирілі, кувички

Свистульки, окарини

Скрипки

Сопілка та її різновиди

Сурми

Торбан

Трембіта, ріг, ріжки

Цимбали

Шумові та ударні музичні інструменти

Музичні інструменти України - це яскрава сторінка історії українського народу. Вони виявляють багатство його душі, творчу вдачу, свідчать про високу матеріальну й духовну культуру. Українські народні музичні інструменти є одним із яскравих підтверджень наспівного, мелодійного характеру української музики, її багатоголосся.

В минулому в народній музиці України широко побутували скрипка, цимбали, колісна ліра, волинка, гусла, торбани та інші. Особливою гордістю є кобза-бандура, з якою тісно пов'язаний героїчний епос українського народу, його життєдайна і волелюбна вдача. Своім корінням народні інструменти України сягають часів Київської Русі. Давньоруський гудок, гусла, поздовжні флейти, сопілка, бубон - усі ці тогочасні інструменти увійшли до музичної культури російського, українського і білоруського народів.

БАС, БАСОЛЯ. КОЗОБАС

У трійстих музиках, часто зустрічається струнний акомпануючий інструмент, що зветься бас, басоля. Зовні басоля нагадує велику скрипку чи віолончель, хоч стандартних розмірів не має і виготовляється здебільшого аматорами. Грають на басолі смичком. Цікавий різновид басолі можна зустріти на Закарпатті. Це п'ятиструнний інструмент, на якому грають щипком плектра або ударяють по струнах спеціальною паличкою - бильцем, відбиваючи ритмічний малюнок музики. За допомогою кількох рухомих поріжків на грифі досягається раптове перестроювання відкритих струн, що дозволяє грати на такій басолі, не притискуючи пальцями струн на грифі.

Оригінальним народним витвором, що ввібрав у себе ряд елементів музичного побуту Гуцульщини, став козобас. На весіллях, коли музиканти вже розходилися, а люди ще хотіли веселитися, гості робили імпровізовану басолю: у відро вставляли коромисло, його верхній кінець і лужку відра з'єднували дротом. Музика вдаряв палицею по дроту або протягував нею, ніби смичком. З таким пристроєм "циганили" на весіллі, водили на різдвяне свято козу, імітуючи її голос. Так і народилася ідея зробити незвичайну басолю з оригінальним резонатором у вигляді барабана (замість колишнього відра). Гриф, як правило, прикрашає голівка кози, часом над нею, мов парасолька, прикріплена металева тарілочка, брязкіт якої доповнює акомпанемент струнного ударного інструмента. Тож не дивно, що його назвали козобасом.

ВОЛИНКИ

Дуда, коза, баран, міх - все це назви одного і того самого народного музичного інструмента, що відомий багатьом народам світу. Та найбільш розповсюджена його назва - волинка. З вичиненої шкіри кози, вівці або теляти роблять суцільний міх, який служить резервуаром для повітря. В один з отворів міха вставляють трубку, через яку музикант вдихає повітря. Друга трубка - ігрова. В ній, крім пищиків, є шість отворів для зміни висоти звуку. А третя трубка з басовим пищиком забезпечує бурдонний, тобто постійний звук. Наповнивши міх повітрям, музикант натискає на нього ліктем і посилає повітря в ігрову та бурдонну трубки, чим викликає верескливе звучання пищиків. У цей момент музикант може проспівати один куплет пісні, супроводжуючи спів власною грою на дуді.

ГУДКИ

З давніх-давен на Україні побутовували народний інструмент, який називали гудок, або смик. На фресках Софійського собору збереглося зображення скомороха, який грає на плоскому грушовидному струнному інструменті з коротким грифом-шишкою. Струн на інструменті було три, і грали на них дугоподібним смичком. Мелодію вигравали лише на одній струні, але, торкаючись водночас двох інших струн, смичок викликав їх постійний (бурдонний) акомпанемент. Грали на гудку, притискуючи корпус до грудей, а іноді тримали вертикально, спираючи його на коліно. Грали на гудках бродячі музиканти, придворні скоморохи, зустрічалися й ансамблі гудошників, що використовували інструменти різних розмірів. Відповідними були й назви цих інструментів; гудочок, гудок, гудило, гудище. Гру на будь-якому струнному інструменті в давнину називали гудьбою.

ГУСЛА

Розрізняють кілька конструкцій гусел. Найдавніші і найпростіші гусла мають вигляд плоскої дощечки з натягнутими на неї струнами. Це гусла "звончасті" - інструмент скоморохів, оповідачів билин, поетів. Корпус гусел міг бути видовбаним з дощечки клена, верби, берези. Під час гри інструмент кладуть на коліно. Пальцями правої руки захищують або ударяють по струнах, а пальцями лівої - глушать ті струни, що не

повинні в цей момент звучати. На таких гуслах, що мають до чотирнадцяти струн, грають пісні, танці, акомпанують власному співу.

КОБЗА, БАНДУРА

Починаючи з XVI ст. літературні та іконописні джерела засвідчують побутування на території України струнних музичних інструментів, що звались кобзами, але мали різну форму і конструкцію, вимагали відмінних прийомів гри і різного музичного призначення. Корпус інструмента був овальним, видовбаним з верби, груші, горіха чи іншого дерева. Спочатку він мав майже симетричну, а із збільшенням струн на корпусі - асиметричну форму. А щодо назви, то водночас з колишньою - кобза - на інструмент поширилась і нова - бандура.

ЛІРА

Примхлива доля судилася лірі. Вона з'явилася в Європі близько тисячі років тому. В X-XII століттях ліра заявила про себе урочистою музикою в найбільших королівських палацах Європи, а потім її забули. Була пора, коли музику для неї писав сам Гайдн, а віртуози музиканти давали відкриті концерти в аристократичних салонах. Та було й таке, коли ліру колісну брали в руки лише каліки, старці, щоб заробити на хліб. Ліра, рилья-з такими назвами цей інструмент відомий на Україні з XVII століття. Він часто був супутником кобзи-бандури. Проте лірники не відігравали в житті народу такої соціальної ролі, як кобзарі-бандуристи.

СВИРІЛІ, КУВИЧКИ

У всьому світі відома багатоствольна флейта, яку в стародавні часи називала флейтою Пана на честь міфічного бога пастухів. Згідно з античною легендою. Пан змагався у грі з покровителем муз Аполлоном. Перший грав на пастушій флейті (так ще називали багатоствольну флейту), другий - на арфі. Як засвідчує легенда, переміг Аполлон, адже він грав на більш досконалому і вишуканому інструменті. В українській народній музиці відомо кілька різновидів багатоствольної флейти. Найпростіший з них - кувички. Музиканти також розрізняють свирілі із свистковим пристроєм і без нього, правосторонні і лівосторонні, залежно від висотного розташування звуків у висхідному чи зворотному порядку.

СВИСТУЛЬКИ, ОКАРИНИ

Окарина в перекладі з італійської - гусенятко. Так назвали свисткову флейту, що робиться з глини або дерева, має яйцевидну (сферичну) форму і свистковий пристрій, який міститься у спеціальному поперечному відводі. В інструменті є 10 ігрових отворів. Звучання окарини казкове, часом фантастичне. Грою на окарині імітують звуки диких тварин, птахів і особливо неідробно - кування зозулі, через що на Україні окарину звуть зозулькою. Майстер з Черкас Ю.Збандут зробив окарину з голівкою пташки і хвостиком, в який вмонтовано свисток. А чернігівський майстер О.Шльончик виготовив з дерева ціле сімейство окарин від пікколо до баса. В найбільшій окарині звук - немов з гігантської морської раковини.

СКРИПКИ

На Україні скрипка відома з кінця XVI ст. Вона особливо імponує наспівному, мелодійному характеру української народної музики. Без скрипки не обходилося жодне свято, весілля чи вечорниці. Вона - і сольний, і акомпануючий інструмент. Скрипка - невід'ємна частина оркестрів, ансамблів, трійстих музик. Серед відомих українських

скрипкових майстрів - Т.Підгорний, Л.Мар'яненко. Український радянський майстер І.Любченко став дипломантом Міжнародного конкурсу скрипкових майстрів у м. Кремона (Італія).

Сопілка та її різновиди

Сопілка - один з найрозповсюдженіших у музичному побуті України інструмент. З глибини тисячоліть дійшов він до нас із багатьма назвами: сопілка, денцівка, флюяра, зубівка, теленка... За кожною назвою криється принципова конструктивна відмінність, а отже й нові специфічні прийоми видобування звуків і різноманітна музична палітра.

У верхній отвір невеликої дерев'яної трубки вставлено свисток у вигляді денця з прорізом, уздовж трубки - п'ять-шість отворів для пальців. Це типова сопілка, яку могли зробити з верби, клена, калини, смереки, груші чи звичайної бузини. На гуцульщині така сопілка зветься денцівкою. Звук у неї соковитий, насичений.

А ось флюяра. Від звичайної сопілки вона відрізняється тим, що не має свистка, а обидва кінці трубки відкриті. Отже, звуки на ній видобувати важче. Сріблясто-витончена мелодія флюяри більше відповідає мальовничій природі Карпатських гір, її швидких грайливих струмків.

Серед різновидів сопілки є й такий, що зовні являє собою звичайну трубку, у якій обидва кінці відкриті, а ігрових отворів немає. Звуки змінюються засобом передування повітря. Це - теленка.

Дві спарені одночасно сопілки називають денцівкою або жоломійкою. Зубівка, коса дудка, скигля - у кожній своя конструкція і відповідне забарвлення звука. Одна виспіває пронизливим високим голосом, Друга - густим, оксамитовим, третя плаче, скиглисть сумним, тужливим голосом.

СУРМИ

Численні літературні джерела донесли до нас відомості про побутування у військовій музиці українського козацтва дерев'яної конусоподібної труби, що звалася сурмою, або козацькою трубою. На жаль, тогочасний інструмент не зберігся. Відомо лише, що то був військовий сигнальний інструмент. За свідченням авторитетних істориків, до складу полкової музики входили сурмачі, трубачі, довбуші, а козацькі реєстрові документи вказують навіть на заробітну плату музикантів полкової музики війська Запорізького.

Не маючи точних відомостей про будову старовинної сурми, дослідники роблять припущення, що було два різновиди цього інструмента. Перший - з мундштуком, без пальцевих отворів, другий - з тростиною (пищиком) і пальцевими отворами.

ТОРБАН

У середні віки в Європі був відомий лютнеподібний інструмент з двоверховою головою грифа. На нижньому поверсі головки кріпилися за допомогою дерев'яних кілків струни, що проходили над грифом. На вищому - струни, що вільно проходили поруч з грифом. Корпус його був глибоким, овальним, склеєним з клепок.

У XVIII ст. в Польщі, на Україні, а пізніше в Росії з'явився інструмент, який називали торбан. Він вирізнявся тим, що його гриф був значно ширшим, без ладків і мав більшу кількість струн. До того ж частина струн, як у бандури, містилася на корпусі. Щоб

видобути звук певної величини, музикант не притискав струни до грифа, а лише вибірково видобував м'які звуки щипком пальців з певної жильної струни.

Торбан мав елегантну, вишукану форму, вимагав складних прийомів гри і був доступним лише для аристократичних салонів, козацької старшини. Можливо, це було головною причиною, що цей інструмент, який часто називали "панською бандурою", наприкінці XIX ст. вивув з ужитку. І сьогодні, на жаль, він є лише музейним експонатом.

ТРЕМБІТА

У музичному побуті мешканців Карпат нерідко можна зустріти овіяний легендами екзотичний інструмент, що здавна був супутником гуцулів. Це трембіта. В старовину вона була сигнальним інструментом. Кілька дозорців, які розміщувалися на вершинах гір, передавали звістку про наближення ворога. У наш час сигналом трембіти повідомляють про приїзд артистів у гірське село, початок весілля чи іншого урочистого свята. З давніх часів збереглася традиція звуками трембіт сповіщати про перший вихід худоби на гірські пасовиська (полонини), давати старт плотогонам гірських рік. А іноді трембітарі подають сумну звістку про смерть когось із гірських жителів.

Зовні трембіта - це дерев'яна конусоподібна труба завдовжки два-три метри. Виготовляють її так: зрізають прямий стовбур смереки, обстругують, надаючи йому контур потрібного інструмента. Потім розколюють уздовж на дві-три частини і виймають серцевину. Утворені тонкі стінки складають і герметично обгортають березовою корою, попередньо вставивши у тонкий отвір трембіти мундштук. На волинському Поліссі можна зустріти укорочену трембіту, довжиною один-два метри. Часом функції трембіти виконує дерев'яний гуцульський ріг, виготовлений за тим самим принципом, що й трембіта. Та найдавнішими з подібних інструментів вважаються натуральні роги тварин, що тисячоліттями використовувалися як сигнальні інструменти, а пізніше були пристосовані для задоволення естетичних потреб. Це і викликало появу на боковій поверхні рогу кількох пальцевих отворів для зміни висоти звука. Пізніше роговий розтруб пристосували до дерев'яної трубки з пальцевими отворами і пищиками-тростинами.

Цимбали

Широке розповсюдження в музичному побуті України здобули цимбали. Зовні вони схожі на гусли: трапецієподібний дерев'яний корпус, плоскі деки, два резонаторних отвори. Проте, на відміну від гусяра, що видобуває звуки щипком пальців, цимбаліст грає, вдаряючи по струнах спеціальними дерев'яними паличками. До того ж струни групуються по три-п'ять, а іноді по сім, настроєних на одну ноту. Цимбали мають багату музичну палітру і використовуються як для сольної, так і для ансамблевої гри, особливо у троїстих музиках. Поодинокими ударами по струнах цимбаліст надає музиці яскравого ритмічного малюнка, а частими ударами обох паличок (цей прийом зветься тремоло) відтворюється безперервна м'яка, лірична, часом драматична мелодія.

Під час гри інструмент кладуть на стіл чи на коліна, часто тримають перед собою на ремені, що дозволяє грати стоячи або на ходу під час весільних та інших святкових обрядів. У професійній народно-інструментальній музиці використовують концертні цимбали, що стоять на ніжках. У них великий діапазон звуків і різноманітні засоби виразності. Цимбалісти-віртуози нерідко поєднують у своїй грі не тільки удари паличок по струнах, а й щипки пальцями.

ШУМОВІ ТА УДАРНІ МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ

В українській народній музиці велику роль відіграють ударні та шумові інструменти, виникнення яких сягає своїм корінням у сиву давнину. Різноманітні брязкальця, пустотілі раковини, калатальця - все це використовувалося для подачі сигналів, а пізніше - для ритмічної організації музики. Цю ж функцію виконували часто і такі речі побутового вжитку, як деркач, било, калатало, що були невід'ємними супутниками сторожів.

В народній музиці, що супроводжувала ігри, весілля, календарні, релігійні свята та обряди, широко використовувалися такі предмети побутового вжитку, як ложки, рубель з качалкою. Можна зустріти народні кастаньєти, зроблені з двох дерев'яних спарених ложок. На них музикант відбиває різноманітні ритмічні малюнки, імітує цокіт кінських копит.

Із західних областей України в інші регіони республіки прийшов екзотичний ударний інструмент, що за специфічне забарвлення звуку зветься бугай. У невеликій конусоподібній діжечці верхній отвір обтягнуто шкірою. До неї в центрі прикріплено пучок конячого волосся. Музикант зволоженими у квасі руками сіпає за волосся і видобуває найбільш стійкі звуки акорду.

(прослуховування або перегляд виступу трійстих музик)

Учитель пропонує всім присутнім стати учасниками вікторини .

1. Як називали в Україні мандрівних співців, що в супроводі музичних інструментів виконували народнопісенні твори? *(Кобзарі)*
2. Назвіть народний інструмент, у супроводі якого виконувалися думи? *(Кобза)*
3. Який народний інструмент схожий на російські гуслі? *(Цимбали)*
4. Назвіть музичний інструмент – вісник радості й туги, поширений здебільшого на Гуцульщині? *(Трембіта)*
5. На якому інструменті музикант зволоженими у квасі руками видобуває звуки? *(Бугай)*
6. Для якого інструмента музику писав сам Гайдн, а віртуози давали концерти в аристократичних салонах? *(Ліра)*
7. Гриф якого інструмента прикрашає голівка кози? *(Козобас)*
8. Як називається духовий інструмент, на якому музикант грає й співає одночасно? *(Волинка)*
9. Гру на будь-якому струнному інструменті в давнину називали... *(Гудьбою)*
10. Окарина в перекладі з італійської означає? *(Гусенятко)*
11. Український радянський майстер, який став дипломантом Міжнародного конкурсу скрипкових майстрів у м. Кремона (Італія). *(І.Любченко)*
12. Назвіть прислів'я і приказки про народні інструменти.

(Дудка знає, нащо грає.

Не в ту дудку грає.

На скрипочці грає, бо веселість має.

На вулиці скрипка й бас, пусти, мамо, хоч на час.

Музика без басів, як гість без грошей.)

Весь вік людський супроводжують пісні. Доки живе пісня, доти житиме й народ. Тож нехай завжди наше життя прикрашає пісня. Хай приносить вона у наш дім лише радість і щастя.

Кружляй же завжди, пісне, на орбіті,

Брини й лунай в різноголоссі нот.

Про рідний край і нашу пісню в світі

Не забувай, співучий мій народ!

(Звучить пісня «Ой на горі два дубки» у виконанні троїстих музик)

Минають віки, змінюються покоління, а народна пісня залишається. І я вірю, що українська пісня, наш народ, наша Україна житимуть вічно!